

Me to kupu e ki nei koe, *Ko ia e whiwhi ana i te painga ka tika ano kia waha ano i te taimahatanga*, ko ahau kaore ano i kite noa i nga painga a te Pakeha kua puta mai ki au me toku Iwi; ko taku kupu tenei ko ia e korero tenga ana ki tetahi ka tika mona ano te kapura o te Reinga.

Ko te kupu i te rarangi 3 o te panui, ki tou mahara i oti ano ranei te ruri te whenua i mua atu o te hokonga a Te Keepa ki toku i rongo ai kaore ano he mapi he kai ruri i tae ki te ruri i aua whenua a Te Keepa whakahua teka noa a Te Keepa i roto i te tiiti kei te pukapuka ruri te ahua o te whenua. He parau tena kupu, he kupu tinihanga.

Mo to kupu tuawha e ki nei koe kahore koe e whakapono kahore e whakapono tetahi atu tangata e mohio ana ki a ia ano i whakapuaki a Matara i nga kupu i kiia i whakapuakina e ia. Katahi ano te tangata ko koe kahore i titiro i te pukapuka a Matara ki te Kaituhituhi a te Kuini i te tau 1856; me hoki ano koe, to hoa ranei e kore nei koe e whakapono me ata korero i au pukapuka kia tika ai te toku mai i ana panui mo te Paramata. Ki te mea he whakahe nau mo nga Maori, mau ano tau kahore rawa e whakapono hia ekari pea ko o kai tohutohu nana koe i tu ai e whakapono ki a koe.

E ki ana koe i te rarangi 5 o te panui he hoa uaua a Ariki Make, e kore rawa ahau e ki he pono to kupu. Ko Te Make i mahi ano ia i te taha ki Te Kawanatanga. Kahore ia i mahi nui ki nga Maori ekari pea ka tautohe a te Maori ki a ratou Maori ano i kaha pea a Ariki Make otira kaore ia e tino kaha hei hoa totohe ki tona Rangatira ki te Kawanatanga. Me te Roretana hoki i mahi ano ia ki Te Kawanatanga mo te taha ki te Karauna. Kotahi anake te tangata i nga Maori, ko te roia anake. Otira i puta ano he kupu o taua Roia mo te kore mana o te pukapuka toku whenua, no reira i mahia tinihanga e to Kooti Whakawa te tuinga a koutou i te ingoa o ta koutou Kawana hou, te ingoa ko Kawana Teone Hora. Ko nga korero o taua Kooti i tino korerotia Pakehatia. Ko te whenua i tonoa ki to Kooti whakawa 1868, ko Kaitorete he whenua nohoanga mahinga kai ma nga Maori. Kahore i oti i tau Kooti whakawa whenua Maori. I mohio ano taua Kooti Whakawa i taua wa kua he taua mahi no reira i hoatu noa etahi whenua e taua Kooti hei whakakawari i te pakeke o nga Maori, otira ko te whenua ko Kaitorete i tonoa ki taua Kooti kahore i whakahokia. Muri mai ano ka noho ano te Kooti ki Otakou he whakawa ano i nga whenua i whakatapua i mua. Kahore ka Maori i tono kia homai he whenua ke atu hei whakaea i te pukapuka hoko a Te Keepa; katahi ka tono te Kooti ratou ko ana Komihana penei te kupu: “E kore ranei koutou e nga tangata o Otakou me o Murihiku e hiahia ki etahi whenua ke hei whakarite i nga kupu a Te Kawanatanga? Kahore nga Maori i titiro pai atu ki taua kupu a Ariki Make, katahi ka haere ratou ko etahi rangatira ki roto i te ruma korororero ai whakaaetia ana ko Tautuku te whenua kei te Porowini o Otakou, ko te nui o nga eka 1,000, ko taua whenua kua takohia ano e te Kawanatanga. Muri mai ano ka tu te Runanga Paremata i taua tau ano 1868, ka mahia te ture hei whakatika i te mahi he a to Kooti, hei whakamana hoki i te tuinga a Kawana Teone Hora i tona ingoa ki te pukapuka toku kia mana ai nga mahi he a taua Kooti Whakawa Whenua Maori. Ko taku kupu mo aua Komihana me te mahinga a taua Kooti Whakawa Whenua Maori, kahore rawa atu i pono e kore rawa e whakapono hia e nga tangata matau i muri ake nei.

E ki ana a Penetana kahore nga korero i roto i te pukapuka inoi a Ngaitahu i whakapuakina ki te aroaro o te Kooti i te tau 1868, mehemea i tonoa e nga Maori, penei kua oti pai i te Kooti te whakaaro. Me ki atu e au, he aha koe e kore ai e mahara he ritenga karo ki a koe ka kupu o te pukapuka inoi a Ngaitahu he ritenga hoki kahore i ata kimihi te tika me te he, kua kiia nei e koe kahore koe e whakapono kaore tetahi tangata e whakapono? Ki toku mahara he rawa tenei whakahe mo tenei mahi; he ritenga puhaehae ki te iwi Maori he ritenga whakahawea. Ko to kupu e ki nei kua whiwhi ano nga Maori ki nga painga, e kore ahau e whapono notemea no nga Maori ano o ratou whenua me o ratou rawa ehara i te Pakeha ena painga katoa ekari kua oti te tinihanga e te Pakeha te painga o nga Maori. E ki nei a Penetana kua whiwhi nga Maori ki nga whare turoro, no te mea i tuhera ano aua whare i te Kawanatanga ki nga Maori. Ki toku mahara kahore ano nga Maori kia whiwhi noa ki aua whare turoro. I kiia aua whare me tu ki nga kainga Maori i taua wa ano, no kona kahore he pono o tenei ki kua rite taua kupu. I ki ano a Penetana kua whiwhi ano nga Maori ki nga kura. Ki toku mahara kahore ano aua tu kura kia tu noa. Ko enei kura e tu nei, na te Koroni enei kura, ehara i te kura utu whenua. E ki ana a Te Penetana e kore enei kupu whakaari e taea te utu e te moni. He tika tenei kupu e kore e taea e te moni te utu enei kupu. Ekari tera e taea te utu mehemea ka whakaaturia kaa whenua i riro i runga i aua kupu waniwani. Ko tona utu, me hoki ano aua whenua. Ko te mea anake tenei e ai te utu. Me mau rawa e au te kupu whakamutunga o te panui a Penetana, e ki nei e kore rawa e taea te whakarite te tono a Ngaitahu ki ta ratou e tono ai ekari me whakarite e te Kawanatanga etahi whenua mo nga Maori kia mutu ai te mahi tono i ia wa i ia wa.

Ko taku kupu whakamutunga hei titiro ma te Paramata nei, ko te panui a Penetana he mea tohutohu atu na te Kawanatanga nga putake e panuitia nei. Ko te putake i ki penei ai ahau no te mea ko ia i whakaturia hei Komihana, i penei ke te korero i nga ra o Maehe 1876, i te Ruma o te Minita mo nga Maori koia nei te kupu. Ko Penetana hei Komihana, ko nga take me haere rawa ia ki a Ngaitahu uui ai i nga kupu a nga tangata nana i hoko taua whenua; ko nga putake hei mahi ma taua Kohimana ma Ngaitahu ano e korero a taua wa e tu ai taua Komihana. Whakaaetia ana e te Minita o te taha Maori. Ko nga kupu o taua panui he amuamu noa iho ehara i te korero whai-tikanga; he korero nukarau penei me te maminga, kahore he pono. I haere hoki te kupu a Penetana ki te kaupuke ki “Te Arapama.” Kia peratia koi te ritenga o te Waipounamu me taua kaupuke? Ko taku kupu atu, i ahatia taua kaupuke? Kaore koia a Ingarangi i utu i taua kaupuke ki te Kawanatanga o Marikene mo te hakanga o taua Kaipuke i runga i te oneone o Ingarangi?

Wereketana, Oketopa 26, 1876.

Na H. K. TAIAROA.

[TRANSLATION.]

STATEMENT in writing by H. K. TAIAROA, M.H.R., in reply to the words of the Report by Mr. Fenton, Chief Judge of the Native Land Court. (G.-7A, 1876.)

That report was sent in by Mr. Fenton to the Government in order to be laid before Parliament,